

Манахов О. І.,
аспірант

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ЛІТЕРАТУРНА ТРАДИЦІЯ І ЖАНР ФЕНТЕЗІ

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити витоки жанру фентезі. Його джерелами вважаємо міфологію, скандинавський і кельтський фольклор, героїчний епос, лицарський, готичний і пригодницький романи, французьку «фейну» казку, класичну російську літературу і фантастику. Про це свідчать жанрові ознаки: квестовість, героїчність, магічне й божественне начала, гострота і динаміка конфліктів, диференціація героїв на позитивних і негативних. Відтак фентезі – це синтетична структура.

Ключові слова: фентезі, жанр, квест, сага, лицарські і готичні романи, міфологія, синтетичність.

Постановка проблеми. Для сучасного словесного мистецтва і науки про нього характерна активізація уваги до фентезі як продуктивного жанру літературного процесу. Таке зацікавлення зумовлене широкою творчою діяльністю митців слова від початку ХХ ст. і до сьогодні.

Ще у 50-х роках минулого сторіччя британський письменник, професор Оксфордського університету Дж. Р. Р. Толкін опублікував фантастичну трилогію «Володар перснів», у ній органічно поєднуються оригінальна міфологічна система й авторський погляд на сучасність. Стиль і проблематика твору слугували прикладом для численних послідовників із США, як-от: У. ЛеГуїн, Р. Желязни, Р. Джордан, Т. Вільямс, Т. Гудкайд; з Росії – Н. Перумов, Н. Васильєва. В українському письменстві фентезі з'явилося досить пізно. До нього звертаються О. Авраменко та В. Авраменко.

Аналіз основних досліджень з проблеми. Цей новітній жанр художньої літератури став об'єктом наукових інтересів таких зарубіжних учених, як А. Сапковський [13], Т. Савицька [12], С. Кошелев [9], Р. Кабаков [7], О. Апенко [1], Є. Жаринов [6], О. Яковенко [14]; українських – О. Буйвол [4], Н. Висоцька [5] та ін. Учені у своїх наукових розвідках розглядають широке коло проблем, пов'язаних з «Володарем перснів» – класичним зразком фентезі; йдеться про міфологічне коріння твору, про художній метод письменника, про жанрову природу твору, про книгу як філософську алегорію, про систему художніх образів. У спеціальних працях було звернено увагу на класифікацію фентезі, його жанрові особливості тощо. Таке різнопланове вивчення свідчить про актуалізацію наукового інтересу до фентезі й у зарубіжному, й у вітчизняному літературознавстві.

Мета нашої статті – дослідити формування жанру фентезі в літературній традиції. Відтак треба звернутися до витоків цієї порівняно молоді літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. За словами польського письменника-фантаста й публіциста А. Сапковського, основним джерелом фентезі слід вважати міфологію [13]. Автор фентезі-саги «Відьмак» указує на необхідність використання у фентезійній літературі міфологічних канонів. Архетипи кельтських, скандинавських, фінських, слов'ян-

ських та інших сказань, епічних саг та історій із «Артурівського циклу» виступають ключовими елементами формування текстового полотна сучасної фентезійної літератури. Тож, вплив міфів і легенд на становлення фентезі безсумнівний. Можливо, тому дослідники й намагаються встановити межу між цим жанром і літературою попередніх епох.

Беручи до уваги риси героїчних епосів «Іліади» й «Одіссеї» Гомера, з одного боку, знаходимо в цих текстах притаманні для жанру елементи: могутні Боги; герої, наділені магічною силою; фантастичні істоти (циклопи, морські чудовиська, сирени); наявність завдання (квесту) – в цьому випадку викрадення принцеси, однак зміст і форма творів засвідчують їх належність до класичного епосу.

А «Володар перснів» Дж. Р. Р. Толкіна – фентезійний епос, створений у такій формі для більш детальної репрезентації ірреального світу Арди. Це жанр суто сучасний, і в нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на його літературному тлі. Не слід ототожнювати попередні твори з власне фентезі, хоч його основні риси (квестовість, героїчність, магічні й божественні начала) зароджуються ще в античності. Таким чином формуються притаманні жанру архетипи кентавра, мінотавра, гарпії, велетня, гідри, дракона тощо. Важливими для становлення фентезіє також героїчні епоси «Старша та Молодша Едди», «Пісня про Беовульфа», «Пісня про Нібелунгів» і «Калевала».

Джерелом фентезі можна вважати й лицарський роман. За лексикографічними джерелами, це епічний жанр середньовічної куртуазної літератури, що змінив героїчний епос (XII-XIV ст.); у центрі – індивідуалізований образ героя-лицаря, його подвиги задля власної слави,

кохання, релігійно-моральної досконалості [11]. Це один із центральних жанрів середньовічної розповідної літератури, що набула загальноєвропейського поширення. Сформувався в середині XII століття, перші пам'ятки виникли в оточенні Генріха II Плантагенетай Алієнори Аквітанської, а також їх прямих нащадків. Сюжетне ядро жанру утворюють бретонські сказання, які групуються навколо напівлегендарного (історичного) короля бритів Артура та його сподвижників – лицарів Круглого столу. На нашу думку, аналізуючи вплив лицарського роману на формування фентезі, слід звернути увагу на «Бретонський цикл», найбільш визначними творами якого були «Тристан та Ізольда», що належав перу низки авторів (Беруль, Ейльгарта фон Оберге, Томас Британський); «Івейн, або Рицар з левом», «Ланселот», «Персеваль, або Повість про Грааль»; «Парцифаль» (Вольфрам фон Ешенбах) та анонімний роман «Сер Гавейн і Зелений Лицар». У даних текстах дію логічно назвати авантюрою, пригодою. Авантюра (від франц. aventure) – це певне правило розповіді: випробування, що посідає своє місце в ряді подібних випробувань і дозволяє герою рухатися до стану зразкової досконалості, яка дозволить відновити порушений суспільний порядок. Авантюра пов'язана з послідовністю подій, співвіднесених з

часом вигаданої історії; розвивається в часі (історія), у просторі (подорож) й у свідомості. У другій половині XIII століття дію роману становить низка мужніх, але безнадійних учинків, служіння будь-якою ціною тій справі, котру герой вважає гідною; авантюра позначає вже не невідому подію, а невпевненість у її кінці [12]. Головний план роману – це розповідний аспект непередбачуваного, він слугує основою розповіді і цілком визначає її структуру. Саме тому автори романів постійно зверталися до різних джерел неймовірного щодо тематики й стилю; звідси їх увага до всього екзотичного й загадкового. На нашу думку, атмосфера середньовіччя, авантюризм, непередбачуваність і епічність розповіді, а також міфологізм виступають важливими елементами, що пов'язують роман і фентезі. Таким чином, лицарський роман також можна вважати одним із джерел новітнього жанру.

У XVIII столітті під впливом лицарського почалося формування готичного роману. У Великому енциклопедичному словнику готичний роман визначено як (англ. The Gothic novel), тобто «чорний роман», роман «жахів» у прозі передромантизму та романтизму. Описано таємничі пригоди, фантастику, містику, а також соціальні мотиви; в центрі твору – демонічна особа [3]. Найвідомішими зразками жанру вважаються романи «Італієць» та «Удольфські таємниці» А. Редкліф, «Мельмот-блукач» Ч. Метьюріна, «Замок Отранто» Х. Волпола, «Монах» М. Льюїса, «Франкенштейн, або сучасний Прометей» М. Шеллі. Як зазначає С. Павлунік, «пріоритетними темами готичного роману стало дослідження внутрішньої людської психіки, ставлення до страху, болю та відразі, а також теми політичного та релігійного характеру. Вони були приховані за типовими компонентами готичного роману, як-от: кладовище, монастир, рови з водою навколо замку, темниці, вежі, блимання свічок, склепи...» [11, с. 28]. Похмурий тон і натуралізм опису в готичному романі притаманні також деяким творам представників жанру фентезі, хоч і без загальної тенденції (відмінність «Володаря перснів» від «Пісні вогню і полум'я» чи «Персня темряви»).

Окрім лицарського та готичного романів, на формування жанру вплинув пригодницький, або авантюризм роман. Він сформувався у середині XIX століття на хвилі романтизму й неоромантизму з характерною для них ознакою унікати міщанської буденності у світі екзотики й героїзму. Деякі риси пригодницької літератури було перенесено до фентезійних творів. Чітке розмежування дійових осіб на позитивних і негативних доречно здійснювати лише з коментарем, адже існують зразки фентезі, де персонажі можуть розвиватися і змінювати власний світогляд. Стрімкість розвитку подій – характерна ознака як фентезі, так і фантастичної літератури в цілому. Автори фентезі також запозичили типові для пригодницького роману динаміку й гостроту конфліктів, у котрих випробовуються сила волі та позитивні риси героїв (сміливість, вірність, здатність до рішучих дій, милосердя). Мотиви викрадення й переслідування, таємниці й загадки – це ключові елементи розповіді, що сприяють створенню атмосфери квесту у фентезійній літературі. Такі мотиви спостерігаються в епічному фентезі «Володар перснів» Дж. Толкіна, де герої вирушають у повну небезпек подорож, щоб знищити перстень всевледи. Таємничі мотиви у творі дуже виразні: походження блукача Арагорна, таємниця Віковичного лісу і власне чарівна сила персня.

У сфері пригодницької літератури працювала ціла плеяда авторів, як-от: П. Бенуа «Атлантида», Дж. Р. Кіплінг «Від-

важні мореплавці», Ф. Купер «Шпигун», «Останній із могікан», Дж. Лондон «Казки південних морів»,

Г. Хаггард «Копальні царя Соломона», Р. Стівенсон «Острів скарбів». Одним із найвідоміших представників пригодницької літератури був французький письменник Ж. Верн. У своїх романах «Подорож навколо світу за 80 днів», «Подорож до центру Землі», «Діти капітана Гранта», «Двадцять тисяч льє під водою» він зобразив заморські країни і найдивовижніші куточки Землі. Загальновідомо, що названі романи більшою мірою вплинули на наукову фантастику, а не на власне фентезі. Однак у останньому використовують деякі мотиви пригодницького роману як структурні елементи побудови сюжету.

Елементи казкового й фантастичного спостерігаються в класичній російській і українській літературі, зокрема, у поемах «Руслан і Людмила» О. Пушкіна і «Демон» М. Лермонтова, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя, «Закоханий чорт» О. Стороженка тощо. У XX столітті взірцем фантастики в російській літературі був роман «Майстер і Маргарита» М. Булгакова. Використання казкових і міфологічних мотивів у цих творах свідчить про те, що їх можна вважати такими, котрі вплинули на формування фентезі. Однак відносити їх до власне цього жанру беззастережно видається все-таки безпідставним.

У фундаментальному дослідженні К. Сміта витоки фентезі датовано XVIII століттям [15]. З цією думкою погоджується Т. Савицька, яка вважає, що готика XVIII століття розпалася на наукову фантастику, фентезі та літературу жахів [12]. За словами дослідниці, концептуальні і стильові основи жанру з'явилися у творчості англійських письменників-романтиків «Озерної школи» з акцентом на міфологічних сюжетах, ностальгії за минулим, наприклад, у творах «Королева Маб» П. Б. Шеллі. Послідовниками даної традиції стали вікторіанські естети-неоромантики, які розробляли легенди «артуріанського циклу», як-от: «Королівські ідилії» А. Теннісона, «Захист Гвіневери» У. Морріса; реконструювали грецьку архаїку, як в «Атланті в Калідоне», «Гімні Прозерпіні» А. Ч. Суїнберна. Зроблено спроби створення фентезійного роману «Ліс за межами світу» У. Моррісом. Естетична насолода від чарівного, що переросла в язичницький пантеїзм чи містично-окультні переконання, притаманна для елітарної англійської літератури від «Єлизаветинського» придворного гуртка «Ареопаг» (роман у віршах і прозі «Аркадія» Ф. Сідніта алегорична лицарська поема «Королева фей» Е. Спенсера, готики А. Редкліф («Таємниці Удольфо», «Італієць, чи сповідальня чорних покаяльників», «Історія каліфа Ватека» У. Бекфордадо розенкрейцерівських романів Е. Бульвер-Літтона «Майбутня раса») [12]. Потвердженням вищезазначеному є сучасний підхід до жанрової диференціації фентезі, представлений у однойменній статті [4] О. Буйвол, де автор акцентує увагу на класифікації за проблемно-тематичним принципом англійського літературного критика Дж. Клютю. Відповідно виділено п'ять піджанрів фентезі: героїчне, епічне, християнське, окультне, готичне.

Героїчне фентезіє одним із найдиференційованіших субжанрів. Термін було вперше запропоновано американським письменником Ф. Лейбером. Побутує думка, що – це «один із напрямів фантастичної літератури, так звана «чиста» або «ненаукова» фантастика, в якій ідеться про неймовірні пригоди в ірреальних світах (на легендарних планетах чи в міфічному минулому), де спритні міцні захисники добра ведуть бій із силами зла – чарівниками та іншою нежиттю. Витоками цього

під жанру вважаються пізньосередньовічні лицарські романи і пригодницька література XIX століття, про які згадувалося вище. Епічне фентезі виникло на початку 70-х років і систематизовано за такими ознаками: детально відтворений фантастичний «вторинний світ»; принципове протистояння добра і зла, в якому завжди більше одного протагоніста на відміну від героїчного фентезі; нелінійність сюжету; широта описаних подій. Християнське фентезі – найдавніший напрям цього жанру (кінець XIX ст. перша половина XX ст.). Коло його проблем пов'язане з релігійно-етичними питаннями. Окултне фентезі виникає на початку минулого століття в Англії. У США традиції цього субжанру розвинув Г. Лавкрафт. Характерною рисою окултного фентезі є наявність героя, котрий дуже часто гине в ході протистояння таємному культу і темним надприродним істотам. За словами О. Буйвол, окултне фентезі злилося з літературою жахів і більше не становить собою самобутній піджанр. Готичне фентезі спостережено у творчості англійського прозаїка М. Піка. У 70-ті роки XX століття цей піджанр набув актуалізації у зв'язку з творами М. Стюарт, Т. Лі, А. Картер, Б. Коппера. Для готичного напрямку характерні риси, запозичені з однойменних романів: опис темного замку чи маєтку, жадливі таємниці, родові прокляття, постійне нагнітання атмосфери страху тощо [4].

Все вищезазначене дозволяє погодитися з визначеннями фентезі, поданими у сучасних лексикографічних джерелах, зокрема, у словнику літературознавчих термінів С. Белокурової поняття витлумачено як різновид фантастики: твори про ірреальні події, в котрих головну роль відіграють ірраціональне, містичне начало і світи, існування яких не можна логічно пояснити [2], у довіднику О. Осипова зазначено, що фентезійний світ не має нічого спільного зі звичною реальністю [10], а за літературознавчою енциклопедією, «визначальними для фентезі є фатум, бінарна етична опозиція «добро-зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво, «трансцендентне бачення» як вияв свободи» [8, с. 259]. У таких текстах зображено події, що відбуваються в умовній реальності, почасти в паралельному вимірі, інколи подібному до реального. Тож, правомірним є висновок О. Яковенко про жанрові особливості фентезі, а саме: належність творів до можливих світів, наявність середньовічного антуражу, високий ступінь фантастичного, ненауковості, ірраціональності, зумовлена наявністю магії [12].

У ході нашого дослідження ми спробували стисло визначити елементи, які тією чи іншою мірою були запозичені авторами, котрі працюють у цьому жанрі, з інших художньо-літературних джерел. Однак не можна вважати фентезі стилізацією, це суто синтетична структура.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. За нашими спостереженнями, на формування жанру фентезі вплинули міфологія, фольклор, героїчні епоси, лицарські і готичні романи, пригодницька література, класична російська література і фантастика, зокрема й наукова. Головні витоки жанру – це французька «фейна» казка, скандинавський і кельтський фольклор тощо.

Подальші наукові пошуки вбачаємо у компаративному описі фентезійних світів у творчості англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна та його послідовника, російського автора фентезі Н. Перумова.

Література:

1. Апенко Е. М. «Сильмариллион» Джона Толкіна (к вопросу об одном жанровом эксперименте) / Е.М. Апенко // Вестник ЛГУ. –

1989. – Вып.1. – С. 41–46.
2. Белокурова С. П. Словарь литературоведческих терминов / С. П. Белокурова. – СПб: Паритет, – 2006. – 320 с.
3. Большой энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. – М.: Большая российская энциклопедия, 1997. – 1456 с.
4. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О. В. Буйвол // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вып.11. – С. 238-241.
5. Висоцька Н. Дж. Р. Р. Толкіен як інтерпретатор «Поєми про Бевульф» / Н. Висоцька // Ренесансні студії. – 2003. – Вып. 9. – С. 104-106.
6. Жаринев Е.В. Жанр «фэнтези» в современной англо-американской беллетристике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.samopiska.ru/main_dsp.php?top_id=115.
7. Кабаков Р. Творчество Дж. Р. Р. Толкіна как литературоведческая проблема / Роман Кабаков [Электронный ресурс].
8. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К.: Видавничий центр «Академія». – 2007. – 622 с. – Т. 2.
9. Кошелев С. Л. К вопросу о жанровых модификациях романа в философской фантастике / С. Л. Кошелев // Проблемы метода и жанра в зарубежной литературе. – 1984. – С. 133-142.
10. Осипов А.Н. Фантастика от «А» до «Я» (Основные понятия и термины): краткий энциклопедический справочник / А. Н. Осипов. – М.: Дограф, 1999. – 352 с.
11. Павлунік С. «Закоханий чорт» Олексія Стороженка та «Закоханий диявол» Жака Казота: спроба компаративного аналізу / С. Павлунік // Слово і Час. – 2006. – №9. – С. 27-34.
12. Савицкая Т. Е. Фэнтези: становление глобального жанра / Т. Е. Савицкая // Культура в современном мире. – 2012. – №2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://infoculture.rsl.ru>
13. Сапковський А. Пируг, или Нет золота в серых горах / А. Сапковський [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/read/sapkovskiy_andgey/pirug_ili_net_zolota_v_serih_gorah.html#0
14. Яковенко О. К. Жанровые особенности фэнтези (на основе анализа словарных дефиниций фэнтези и научной фантастики) / О. К. Яковенко // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2008. – № 1. – С. 143-144.
15. Smith K.P. The Fabulous Realm. A Literary-Historical Approach to British Fantasy 1789–1990. – Metuchen, New York: Scarecrow Press, 1993. – 521 p.

Манахов О. И. Литературная традиция и жанр фэнтези

Аннотация. В статье предпринята попытка выделить истоки жанра фэнтези. Таковыми считаем мифологию, скандинавский и кельтский фольклор, героический эпос, французскую «фейную» сказку, рыцарский, готический, приключенческий романы, классическую русскую литературу и фантастику. Свидетельством тому выступают жанровые признаки: квестовость, героичность, магическое и божественное начала, острота и динамизм конфликтов, положительные и отрицательные герои. В этом состоит синтетизм структуры фэнтези.

Ключевые слова: фэнтези, жанр, квест, сага, рыцарские и готические романы, мифология, синтетизм.

Manakhov O. Literary tradition and fantasy genre

Summary. In the article there was made an attempt to single out main sources of the fantasy genre. These sources are mythology, Scandinavian and Celtic folklore, heroic epos, French fairy tales, tales of chivalry, adventure and gothic novels, classical Russian literature and fantasy tales. The evidence of this fact are genre features: quest character, heroism, magical and divine sources, sharpness and dynamism of the conflict, positive and negative heroes. These features reflect the synthetic structure of the fantasy.

Key words: fantasy, genre, quest, saga, tales of chivalry, gothic novels, mythology, synthesize.